

Annemarie Sint Jago
0205753
Literatuur- en cultuurkritiek
Ann Rigney en Kiene Brillenburg Wurth
10 April 2012

Performativiteit en genderidentiteit:

Judith Butlers *Gender Trouble* en Franz Kafka's *De gedaanteverwisseling*

He was one of the most beautiful women I had ever seen. Decked out in full widow's regalia, with a tight black dress, three-inch black heels, and a black pillbox hat with a delicate black veil, he had turned himself into an incarnation of absolute femininity, an idea of the feminine that surpassed anything that existed in the realm of natural womanhood.

--- Paul Auster, *The Brooklyn Follies* (221-2)

Ruim twintig jaar na het verschijnen van Judith Butlers *Gender Trouble* is de discussie rondom gender nog steeds actueel. Zo staat op de voorpagina van een recente editie van NRC Weekend een pop die er uit ziet als een mix tussen Tarzan en Barbie: een gespierde pop met een mannelijk aandoend lichaam, een roze jurk en halflang haar, opdat niet opgemaakt kan worden of de pop nou een mannelijke Barbie is of Ken/Tarzan met vrouwelijke trekjes. Op een bijna bombastische manier, alsof de relatie tussen gender, sekse en gedrag iets is dat afgelopen week ontdekt is, verwijst de voorpagina hiermee naar het themanummer "Roze versus blauw", verderop in de krant, dat exclusief gewijd is aan genderverschillen tussen jongens en meisjes. Deze bewustwording van gender is echter niets nieuws; in *Gender Trouble* uit 1990 schreef Judith Butler al over de relatie tussen gedrag, seksualiteit, geslacht en gender. Aan de hand van *De gedaanteverwisseling* van Franz Kafka wil ik illustreren hoe performativiteit werkt om genderidentiteit te doordenken, omdat de reactie van Gregors familie op diens transformatie exemplarisch is voor Judith Butlers notie van gender, identiteit en performativiteit. Afsluitend wil ik deze novelle gebruiken ter reflectie op de bruikbaarheid van Butlers concepten in de analyse van literatuur.

Allereerst wil ik kort verduidelijken wat precies met gender bedoeld wordt aangezien het begrip gender enigszins verwarrend is. Zoeken we de betekenis van het Engelse woord *gender* op, dan blijkt dat gender inhoudt of iemand man of vrouw is (Collins); een ander woord voor geslacht dus. In het Nederlands kent van Dale echter de volgende betekenissen toe aan gender: "1. geslacht, sekse; 2. geheel van sociale en culturele kenmerken van een sekse". Met gender kan dus zowel iemands geslacht als iemands gedrag kan bedoeld worden (iemand vertoont 'mannelijk' of 'vrouwelijk')

gedrag). Volgens Judith Butler staat gender volledig los van geslacht en seksuele voorkeur (ARTE), waardoor ik veronderstel dat Butler het dus heeft over gender als “geheel van sociale en culturele kenmerken van een bepaalde sekse” (van Dale), maar later zal ik nog terugkomen op de mogelijkheid dat gender beide betekenissen omhelst (zowel biologische kenmerken als sociale en culturele gedragskenmerken).

Butler gaat terug naar de eeuwenoude oppositie tussen cultuur/natuur, die ook afgelopen weekend in de bijlage van het NRC weer werd gesteld: “Is het *nature* of is het *nurture*?” Komt “met jurkjes, poppen en autootjes de natuurlijke aanleg van jongens en meisjes naar boven[?] Of worden sekseverschillen opgelegd door de commercie?” (NRC Themanummer). Hoewel NRC het vraagstuk van gender verlengt tot het consumentisme, niet besproken door Judith Butler, komt ook deze vraag neer op de relatie tussen een bepaald discours en de invloed op genderidentiteit; zijn de sociale en culturele kenmerken van een bepaalde sekse aangeboren, of zijn ze opgelegd? Om dit beter te begrijpen kleedt Butler het begrip identiteit uit tot de basis: het lichaam.

Is “the body” or “the sexed body” the firm foundation on which gender and systems of compulsory sexuality operate? Or is “the body” itself shaped by political forces with strategic interest in keeping that body bounded and constituted by the markers of sex? (175)

Wordt dus, bijvoorbeeld, een vrouwelijk lichaam als dusdanig geboren, of wordt het lichaam vrouwelijk gemaakt door externe factoren? Butler is van mening, in navolging van Foucault, dat het lichaam komt vóór betekenis; culturele normen en waarden worden op het lichaam ‘geschreven’. Dit impliceert dat het lichaam komt voor diens inscriptie, aangezien culturele normen niet aan een lichaam toegekend kunnen worden als dat lichaam er nog niet is (177-8). Het lichaam heeft dus geen aangeboren normen, waarden en betekenis, maar deze worden aan het lichaam toegekend.

De gedaanteverwisseling is illustratief voor dit proces van inscriptie, al is het in dit geval iets gecompliceerder aangezien het nieuwe lichaam van Gregor pas komt *na* een eerder lichaam en Gregor dus nog de inscriptie van zijn mensenlichaam meedraagt. Toch werkt de verandering van Gregors lichaam uiteindelijk door tot in zijn identiteit. Aangezien Gregors innerlijkheid in principe grotendeels onveranderd is, op een paar praktische zaken en zijn voorkeur voor eten na,¹ blijft Gregor rustig en ondervindt hij als direct gevolg van zijn transformatie geen problemen met betrekking tot zijn identiteit en plaats in de samenleving. Zijn identiteit is namelijk al geconstrueerd en de

---

¹ Gregor ondervindt namelijk diverse praktische problemen als gevolg van zijn nieuwe lichaam, zoals uit bed komen (14-6) en de deur opendoen (21-5). Zijn veranderde voorkeur blijkt uit het feit dat hij niet meer lekker vindt wat mensen normaal wel lekker vinden: “de verse etenswaren smaakten hem . . . niet, hij kon niet eens de lucht ervan verdragen en sleepte zelfs de spullen die hij wilde eten een stukje opzij” (41).

lichamelijke transformatie heeft in principe weinig directe gevolgen voor hem. Gregors familie illustreert echter wel Butlers idee dat het lichaam komt vóór de betekenis van het lichaam, hoewel dit op een grillige manier gebeurt. Enerzijds trapt Gregors vader hem bij de eerste keer dat hij Gregor in zijn nieuwe gedaante ziet met een harde trap Gregors kamer in, tot bloedens toe zelfs (34), wordt er een appel naar hem gegooid wat een grote wond veroorzaakt (65-6) en wordt hij geïsoleerd van de familie. Anderzijds wordt Gregor nog wel gevoerd, enigszins verzorgd, niet meteen het huis uit gewerkt en op een bepaald moment realiseert Gregors vader zich bijvoorbeeld nog wel dat Gregor ooit bij de familie hoorde:

De ernstige verwonding van Gregor, waaraan hij meer dan een maand leed – omdat niemand hem durfde te verwijderen bleef de appel als zichtbaar aandenken in het vlees zitten – scheen zelfs zijn vader eraan te hebben herinnerd dat Gregor ondanks zijn huidige treurige en walgelijke gestalte een lid van de familie was, dat je niet als een vijand mocht behandelen, maar tegenover wie het de familieplicht gebod je afkeer in te slikken en te gedogen, niets dan te gedogen. (67)

Langzamerhand verdwijnen alle banden echter, totdat de familie hem als niets anders dan een beest ziet, hem steeds meer gaat verwaarlozen en uiteindelijk zegt zijn zuster: “We moeten er proberen vanaf te komen” en “[w]eg moet het” (86-7), alsof Gregor een ding is geworden dat met de verschijning van zijn dierlijke lichaam al zijn menselijke eigenschappen is verloren.² Zijn familie neemt niet eens de moeite met hem te communiceren maar veronderstelt gewoon dat Gregor niet meer kan communiceren: “[D]at hij de woorden niet verstond, daarvan was [Gregors moeder] overtuigd” (55). Als gevolg van de reactie van de omgeving van Gregor op zijn gedaanteverwisseling, verandert Gregors identiteit langzaam in de identiteit die hem opgelegd wordt door het dominante discours: een beest.

Een van de factoren die meespelen bij afstoting van iemand uit een categorie, en daarmee invloed heeft op iemands identiteit, is angst die ontstaat wanneer de grenzen van het lichaam niet meer duidelijk zijn (Butler 178-80). Wanneer de grenzen van het lichaam worden doorbroken, bijvoorbeeld bij homoseksuele seks, of wanneer een deel van het lichaam loskomt van het lichaam, wordt “the inner effectively . . . the outer, and this excreting function becomes, as it were, the model by which other forms of identity-differentiation are accomplished. In effect, this is the mode by which Others become shit” (182). Een lichaam hoeft niet letterlijk een lichaam te zijn, maar kan ook staan voor elk

² De grilligheid waarmee Gregor enerzijds als beest wordt gezien, maar anderzijds nog niet helemaal, wordt versterkt door de woordkeuze van de verteller; de ene keer kiest hij voor dierlijke woorden (zoals ‘kop’, ‘poot’ en ‘lijf’), andere momenten gebruikt hij juist weer menselijke woorden (“hij [nam] . . . een hap in zijn mond”) (76).

willekeurig begrensde systeem (Douglas 115). In het geval van Gregor kunnen we Butler en Douglas op de volgende manier proberen te begrijpen. Gregor, eerst onderdeel van het systeem van zijn gezin, wordt verstoten omdat hij de grenzen van dit systeem bedreigt: zijn familie, allemaal mens, zit opeens met een monsterlijk beest. Wat eerst in het systeem was, valt nu buiten het (dominante) systeem. Volgens Mary Douglas is iemand die deze grenzen van een systeem overschrijdt altijd fout en ontketent gevaar (113). Bovendien volgt op de verstoting van zo'n persoon ook een afkeer van die persoon (Butler 182). Gregor wordt inderdaad gezien als vies en gevaarlijk door dat dominante systeem: niemand "durfde" de appel in zijn rug te verwijderen (67) en zijn gestalte is "walgelijk" (67). Het feit dat Gregors vader zijn angst overwint, komt alleen doordat hij Gregor nog niet als volledige ander ziet en hem op dat moment nog niet volledig heeft verstoten.

Tevens is het opmerkelijk dat mensen die verder van Gregor afstaan hem niet als een ander zien (anders in de zin van nog wel als mens maar dan een afwijkend mens).³ Voor hen past Gregor echter al meteen in de categorie 'dier', waardoor hij op een bepaalde manier weer als 'normaal' wordt gezien: "de werkster, in plaats van bang te worden" (76) begint tegen Gregor te kletsen. Ook de kostgangers zijn niet bang voor Gregor wanneer hij zich op een avond laat zien: "Vader scheen het belangrijker te vinden in plaats van Gregor te verjagen eerst de kostgangers te kalmeren, hoewel die helemaal niet opgewonden waren en Gregor hen meer leek te amuseren dan het vioolspel" (83). Gregor wordt door deze mensen dus als een normaal dier gezien, terwijl Gregors familie hem echter als afwijkend van zowel de categorie 'mens' als 'dier' beschouwt. Zij moeten namelijk eerst het ene beeld van Gregor kennen voordat ze nieuwe inscriptie kunnen toepassen. Ze doen dit door een proces van afstoting van hun eigen systeem, dat afwisselend leidt tot walging maar ook herkenning, waardoor het een grillig proces is, totdat Gregor volledig uit hun systeem is gewerkt.

Als dus sprake is van toekenning van betekenis en identiteit aan het lichaam, wordt dit dan aan de buitenkant of de binnenkant (het innerlijk) van het lichaam toegekend? Butler geeft een duidelijk voorbeeld hoe problematisch innerlijkheid is aan de hand van een citaat van Esther Newton:

At its most complex, [drag] is a double inversion that says, "appearance is an illusion." Drag says [Newton's curious personification] "my 'outside' appearance is feminine, but my essence 'inside' [the body] is masculine." At the same time it symbolizes the opposite inversion; "my appearance 'outside' [my body, my gender] is masculine but my essence 'inside' [myself] is feminine. (Newton in Butler 186)

---

³ Zoals een homoseksueel door sommigen als 'afwijking' van de heteroseksueel wordt gezien, maar wel nog steeds als onderdeel van de categorie 'mens' wordt beschouwd.

De vraag is dus: wat bepaalt mijn essentie/ innerlijkheid? Hoe ik anatomisch gebouwd ben, of wat ik uitdraag of voel? Travestie beeldt juist de onnatuurlijkheid van de relaties tussen geslacht, innerlijkheid, uiterlijkheid en gedrag uit (187). In het geval van een man die zich als vrouw verkleedt en gedraagt is deze persoon anatomisch gezien een man, maar de “gender performance” is echter die van een vrouw. Maar wat vormt dan zijn/haar genderidentiteit?

Volgens Butler is dat performativiteit. Travestie laat zien hoe het concept ‘vrouw’ is geconstrueerd op basis van uiterlijke verschijning of bepaalde handelingen (188).

Because there is neither an “essence” that gender expresses or externalizes nor an objective ideal to which gender aspires, and because gender is not a fact, the various acts of gender create the idea of gender, and without those acts, there would be no gender at all. Gender is, thus, a construction. (190)

Gender is dus niet statisch, stabiel, of vooraf gedefinieerd. Gender-identiteit is dus een constructie, gebaseerd op bepaalde handelingen, maar kan niet op zichzelf bestaan: “Gender is an act that brings into being what it names. . . Gender identities are constructed and constituted by language, which means that there is no gender identity that preceded language” (Salih 56). Vergelijkbaar met het gebruik van een performatief werkwoord – ‘Ik *verklaar* u nu man en vrouw’ dat tegelijkertijd een uiting van taal en de daad dat het uit is – is gender vergelijkbaar met zo’n werkwoord: iemand ‘vrouwelijk’ benoemen doet een vrouwelijke genderidentiteit ontstaan die er voor deze benoeming nog niet was. Genderidentiteit is dus het gevolg van de toekenning van betekenis in een bepaald discours en zit dus altijd vast binnen een systeem van taal (Salih 56). Aangezien woorden alleen betekenis verkrijgen door hun verschil met andere woorden, is taal veranderlijk en hebben woorden nooit een vaste betekenis (Barry 41). Derhalve heeft ook gender geen vaste kern⁴ en daarom voldoet innerlijkheid – dat een vaste betekenskern veronderstelt - niet om genderidentiteit te doordenken. Bovendien *reflecteert* taal niet op de wereld, maar het *vormt* de wereld, zoals Peter Barry schrijft over Saussures structuralisme (42). Performativiteit *vormt* dus genderidentiteit in plaats van dat het genderidentiteit beschrijft en daarom werkt performativiteit juist wel om genderidentiteit te doordenken.

Uiteindelijk werkt genderidentiteit ook andersom: de omgeving ziet bepaald gedrag als iets wat bij een bepaalde gender hoort en gaat zich daar ook naar gedragen (Butler 192). Maar zoals Sara Salih beklemt, “Butler is *not* suggesting that the subject is

---

⁴ Gender kan daarom bijvoorbeeld niet goed of fout zijn, of origineel of afgeleid (Butler 193).

free to choose which gender she or he is going to enact”; iemand heeft altijd maar een beperkte keuze tussen vooraf bepaalde categorieën (56). Daar zit in het geval van *De gedaanteverwisseling* het conflict hem dan ook in; in ogen van Gregors familie is Gregor volledig veranderd, maar Gregor is van binnen geen beest en ziet zichzelf nog als mens,⁵ ook al is hij zich bewust van zijn lichamelijke transformatie. Gregor zit in een situatie waarin hij schippert tussen mens-zijn en dier-zijn, maar bij geen van tweeën echt volledig hoort omdat hij zichzelf nog als onderdeel van de familie beschouwt, die hem op hun beurt als vies beest zien. Hoe langer Gregor als een beest behandeld wordt, hoe meer hij begint te veranderen in datgene hoe hij wordt gezien. Gregor probeert zich nog vast te houden aan zijn meubels die bijdragen aan het herinneren van zijn identiteit als mens,⁶ maar de omgeving die hem een bepaalde identiteit oplegt wint uiteindelijk.

Voor de analyse in literatuur zijn de concepten van Butler bruikbaar om inzicht te verkrijgen in bijvoorbeeld de motieven van personages – in dit geval Gregors familie. Waarom reageren ze afwijzend? Is Gregor niet praktisch in huis, is hij echt een vies beest, of zijn ze bang voor hem omdat hij de grenzen overschrijdt van de identiteit die zij als familie met elkaar denken te hebben? Naar aanleiding van het toepassen van Butlers concepten ben ik geneigd dat laatste te denken. Het toepassen van Butlers concepten biedt een ander perspectief op teksten, overigens net zoals bijvoorbeeld psychoanalytische of postkoloniale lezingen dat kunnen doen. Vooral met betrekking tot het thema identiteit zijn Butlers concepten bruikbaar; het kan inzicht ingeven in vragen waarom iemand verandert, of die persoon werkelijk zelf verandert of dat de kijk van zijn/haar omgeving juist datgene is dat verandert, of het kan inzicht geven in hoe taal de vorming van identiteit kan beïnvloeden. Hoewel *De gedaanteverwisseling* gaat over een mens die in een soort dier lijkt te veranderen en daarmee tussen de categorieën mens-dier invalt, gaat het in de realiteit om mensen die zich moeten plaatsen in vooraf bepaalde categorieën waarin ze eigenlijk niet thuishoren. Een analyse van literatuur reikt bovendien verder dan alleen een verhaal; Butlers concepten kunnen dan ook aanzetten tot reflectie over zaken als discourse, macht en identiteit in onze samenleving.

Zoals aan het begin aangegeven, wil ik kort terugkomen op een andere betekenis van gender, namelijk ‘geslacht’. Categoriëering begint al bij de: “Het is een

---

⁵ Hij bekommert zich bijvoorbeeld om alledaagse zaken; hij denkt dat zijn zusje huult “omdat hij de procureur niet binnenliet, omdat hij gevaar liep zijn baan te verliezen en omdat zijn baas dan opnieuw hun ouders achter de vordden zou zitten met de oude vorderingen” (18).

⁶ Dat is de reden dat hij niet wilt dat zijn meubels opgehaald worden. Het is zijn laatste link met menselijkheid:

Stonden zijn zinnen er werkelijk naar zijn warme, met geërfde meubels gezellig ingerichte kamer te laten veranderen in een hol, waarin hij dan weliswaar ongestoord rond zou kunnen kruipen, maar dan wel gepaard aan het snelle, totale vergeten van zijn menselijke verleden? Het scheelde immers nu al niet veel of hij was alles vergeten. (56)

jongetje/meisje!” Mensen hangen deze performatieve teksten echter niet op voor hun ramen in blauwe of roze letters om aan te geven dat hun baby een piemeltje heeft (of juist niet), maar om aan te geven dat hun baby begint aan een leven waarin eerder voetbal dan ballet centraal zal staan (of andersom). Het is de allereerste inscriptie die de baby ondergaat omdat geslachtskenmerken onlosmakelijk verbonden zijn met niet-biologische kenmerken. Ik denk dan ook dat biologische geslachtskenmerken het fundament vormen van de toekenning van sociale en culturele kenmerken. Butler pleit voor een meer vloeiende en dynamische overgang van categorieën, waardoor iemand niet in een gefixeerd hokje wordt geplaatst (Leitch 2537). Het is echter makkelijker om de toekenning van bepaald gedrag aan een sekse te doorbreken dan de categorisering van man en vrouw te veranderen. Desondanks blijkt dat eerste ook nog lastig, zoals de lacherige reactie van Butlers studenten op haar opmerking over het dragen van jurken illustreert:

We might think to be a certain gender is to have a certain sexuality; and that these are linked in some way; but of course we know that they are not linked. . . . It's a problem for our gender. It makes us anxious about our gender. So, for instance, I have friends who say, I would rather die than wear a dress. Some of them are men; some of them are women.” (ARTE)

Hoewel in dezelfde minuut geconcludeerd wordt dat Butlers studenten allemaal weten dat geslacht, seksualiteit en gender *niet* met elkaar gelinkt zijn, wordt er toch gelachen wanneer Butler opmerkt dat sommige *vrouwen* dit zeggen. Kennelijk wordt de arbitrariteit van relaties tussen gedrag, uiterlijk en geslacht erkend, maar is dit bewustzijn niet genoeg om deze associaties te doen verdwijnen, in dit geval tussen het dragen van jurken en vrouw-zijn. Blijkbaar is performativiteit zo diep doorgedrongen in onze samenleving, ons zijn en ons bewustzijn, dat louter besef van dit proces niet genoeg is om genderidentiteit aan te pakken. Weinigen durven echter de grenzen van hun sociale of culturele systeem als eerste te doorbreken uit angst een ‘outsider’ te worden, ook al biedt deze doorbreking de mogelijkheid om geheel te kunnen gaan toegeven aan wie ze echt zijn.

Recapitulerend is gender dus niet aangeboren, maar wordt gender wel al vanaf de geboorte opgelegd aan het lichaam onder invloed van een dominant discours. Omdat gender geconstrueerd wordt vanuit een systeem van taal heeft het geen origine, stabiele kern, of vaste betekenis en kan daardoor niet goed of fout zijn. In het geval van Gregor – hoewel het in Gregors geval het niet gaat om de categorieën man-vrouw, maar diermens – kan er eigenlijk geen goed of fout antwoord gegeven worden op de vraag of Gregor nou mens of dier is. *De gedaanteverwisseling* karakteriseert hoe afgebakende

categorieën problematisch worden wanneer deze niet toereikend blijken te zijn en derhalve verschilt Gregors situatie uiteindelijk dan ook niet van de gefixeerde opties die men heeft voor genderidentiteit in onze samenleving. Het is zodoende niet verbazend dat Butler zegt: “Do I always come out as a lesbian and gay person *first*? . . . Before I am a woman, or before I am an American? No, you know, it is not the *only* identity. . . . It seems to me we travel. I travel” (ARTE). Helaas is de enige identiteit die Gregor opgelegd krijgt die van beest, wat uiteindelijk tot zijn dood leidt.

Bibliografie

- ARTE France & Associés. “judith butler: philosophe en toute genre.” Youtube, 25 okt 2008. Web. 6 april 2012. <<http://www.youtube.com/watch?v=Q50nQUGiI3s>>
- Auster, Paul. *The Brooklyn Follies*. Londen: Faber and Faber, 2005. Print.
- Barry, Peter. *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. 3rd ed. Manchester: Manchester University Press, 2009. Print.
- Butler, Judith. *Gender Trouble*. 1990. Londen: Routledge, 2008. Print.
- Collins COBUILD Advanced Dictionary*. Glasgow: Harper Collins, 2009. Print.
- Douglas, Mary. *Purity and Danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*. 1966. Londen: Routledge, 1991. Print.
- Kafka. *De gedaanteverwisseling*. Vert. Gerda Meijerink en Willem van Toorn. Amsterdam: Athenaeum, 2010. Print. [1912]
- Leitch, Vincent B., e.a. “Judith Butler.” *Norton Anthology*. Ed. Victor B. Leitch e.a. 2nd ed. Londen: W.W. Norton & Company, 2010. 2536-9. Print.
- NRC Weekend* 7-8 april: 1. Print.
- Salih, Sara. “On Judith Butler and Performativity.” N.p., 2002. PDF File.
- “Themanummer: roze versus blauw.” *NRC Weekend* 7-8 april 2012, *Opinie & Debat*: 1-6. Print.

Adorno en Horkheimer en wereldliteratuur

[W]ie betaalt, bepaalt . . . hoe de wereld eruit ziet, wat voor mensen hierin rondlopen en wat die denken en doen. Volgens sommige freelancers is het ook niet ongewoon dat de inhoud van verhalen wordt aangepast aan de advertentieruimte die er vlak naast wordt verkocht. . . . Lezers krijgen dus een zeer specifieke uitsnede van de werkelijkheid te zien. Een werkelijkheid waarin bepaalde onderwerpen niet aan bod komen. (Vasterman 36-7)

In “Cultuurindustrie: Verlichting als massabedrog” in *Dialectiek van de Verlichting* (1944) beschrijven Theodor W. Adorno en Max Horkheimer hoe de cultuurindustrie een apparaat geworden is van kapitalistische machthebbers waarmee individuen hun vrijheid afgenomen wordt. Hoewel dit werk ruim zestig jaar geleden is geschreven, is de analyse van Adorno en Horkheimer over de cultuurindustrie vandaag de dag nog steeds relevant: globalisering in de literatuur is een intensivering en extensivering van de cultuurindustrie in het Westen.

Ten eerste beweren Adorno en Horkheimer dat massacultuur,⁷ en daarmee ook literatuur, een consumptieproduct is geworden tot in het fetisjisme toe: “Wat men de gebruikswaarde in de receptie van de cultuurgoederen zou kunnen noemen, wordt door ruilwaarde vervangen; aanwezig zijn . . . komt in plaats van het genot” (173). Waar cultuur vroeger nog een kunstwerk was – doordat het een expressie was van de dichter/schrijver, vernieuwend was, of reflecteerde op de maatschappij – is cultuur nu “een mechanische reproductie van het schone” (154), bedoeld om zoveel mogelijk geconsumeerd te worden. Ook Damrosch herkent dit fenomeen van produceren voor consumptie: “In recent decades a growing proportion of works has been produced primarily for foreign consumption” (11). Schrijvers schrijven hun werk terwijl zij in hun achterhoofd al anticiperen op de vertaalbaarheid van het werk, zodat het zoveel mogelijk verspreid over de wereld gelezen kan worden. Deze verspreiding leidt echter wel tot verbreding van de literaire canon, die tot voor kort gedomineerd werd door de blanke, Christelijke, Westerse man (10).

Ten tweede leidt de cultuurindustrie tot stereotypering; hoewel de cultuurindustrie in de eerste instantie verschillende categorieën creëert, “opdat niemand kan uitwijken” (137), blijken “de mechanisch gedifferentieerde producten [uiteindelijk] allemaal hetzelfde [te] zijn” (137). Men denkt dus de vrijheid te hebben voor iets specifiek te kiezen, maar wordt eigenlijk door de cultuurindustrie eenzelfde kant uitgeduwd. Volgens Adorno is de cultuurindustrie bovendien in handen van de “economisch sterksten” (135), wat neerkomt op de kapitalistische grootmachten:

---

⁷ Met massacultuur bedoelt Adorno niet cultuur die *door* de massa is gemaakt, maar cultuur *voor* de massa.

voornamelijk Westerse bedrijven en landen (Steger 50-1). In de globalisering van de literatuur uit deze ongelijkheid zich in het feit dat het voornamelijk de Westerse literatuur is die zich verspreidt: “Even today, foreign works will rarely be translated at all in the United States, much less widely distributed, unless they reflect American concerns and fit comfortably with American images of the foreign culture in question” (Damrosch 10). Alleen de literatuur die interessant is voor de ‘host’ wordt dus vertaald, wat leidt tot uitsluiting van vele andere werken die niet interessant genoeg zijn. Literatuur is dus een consumptiegoed geworden met als doel zoveel mogelijk mensen te bereiken, maar doet zich voor alsof het bestaat uit diverse werken van over de hele wereld, terwijl het in werkelijkheid voorgeselecteerd is ten gunste van het land waarin de vertaling uitkomt. Weliswaar wordt de literatuur rijker doordat ook marginale groepen toegelaten worden tot de canon (Damrosch 10), maar in werkelijkheid is dit een methode om zoveel mogelijk individuen wereldwijd te bereiken en blijkt wereldliteratuur eerder een “watered-down Western literature” (11).⁸

Deze stereotypering leidt, ten derde, tot het verlies van authenticiteit en waarheid: “[d]e in het oog springende eenheid van macro- en microkosmos demonstreert de mensen het model van hun cultuur: de onware identiteit van het algemene en het bijzondere” (Adorno en Horkheimer 143). Er is een “economisch selectiemechanisme” waarin de afspraak geldt “om niets te produceren of te laten passeren wat niet overeenkomt met [de executive managers’] tabellen” (136). Wat wij dus aan massaproducten voorgeschoteld krijgen, hoe divers dit ook mag lijken, is altijd voorgeselecteerd door kapitalistische machthebbers.⁹ Volgens Adorno wordt “de hele wereld door het filter van de cultuurindustrie geleid” met als doel zo min mogelijk over te laten “aan de fantasie en het denken van de toeschouwers” van bijvoorbeeld een film (140). “De cultuurindustrie legt . . . haar eigen taal vast, met syntaxis en vocabularium” (142).¹⁰ Deze bepaling van een eigen taal en het filter waarmee de wereld gepresenteerd

---

⁸ Overigens is dit niet alleen voorbehouden aan cultuur of literatuur. De Westerse levensstijl leidt tot wat Steger ‘McDonaldization’ noemt: “the imposition of uniform standards that eclipse human creativity and dehumanize social relations,” waarbij het Westen de zwakkere culturen overschaduwet (73). Emily Apter merkt bovendien op dat er linguïstisch gezien ook sprake is van supermachten, waarbij het Engels de winnaar is en derhalve hebben Engelssprekende landen de macht om te bepalen wat vertaald wordt (3).

⁹ Vergelijkbaar met het aanbod van nieuws. We denken dat we objectief nieuws krijgen, maar dit nieuws, wat bijvoorbeeld binnen een uitzending van dertig minuten moet passen, is altijd voorgeselecteerd op de wensen van de doelgroep en een Westers kader. Zo laat Alisa Miller, CEO van Public Radio International, in haar presentatie “How Does the News Shape the Way We See the World?” zien hoe een groot deel van het nieuws gefixeerd is op wat voor de Verenigde Staten belangrijk is. Ook Steger beschrijft hoe een kleine groep van acht internationale bedrijven de markt van nieuws, entertainment, televisie en film domineert (78), waardoor het zeer goed mogelijk is dat nieuws van kleinere persbureaus het niet wint van deze grote multinationals bij de selectie van nieuws.

¹⁰ Dit doet overigens denken aan Foucaults *History of Sexuality*. Hij beschrijft hierin hoe het machtige discours bepaalt hoe er over seks gesproken wordt, wat juist leidt tot het veelvuldig

wordt, leidt onvermijdelijk tot uitsluiting.¹¹ Ook Damrosch beschrijft dit verlies van authenticiteit; om niet-Westerse literatuur begrijpelijk en laagdrempelig te houden, worden werken – soms vooraf al – aangepast wat resulteert in werken die te gemakkelijk te begrijpen zijn (11). Deze verliezen daarmee zijn authenticiteit,¹² maar wel met als doel om literatuur te extensiveren. Wereldliteratuur belooft een venster op de wereld, maar houdt de kijker alleen maar een spiegel voor waarin zijn eigen Westerse cultuur gereflecteerd wordt

Globalisering van de literatuur leidt dus inderdaad tot de intensivering en extensivering van literatuur, zoals Adorno en Horkheimer al ruim zestig jaar geleden beschreven voor cultuur in het algemeen; de literaire canon wordt verbreed, werken vanuit de hele wereld worden beschikbaar voor een wereldwijd publiek, maar om dit wereldwijde publiek te bedienen worden de scherpe randjes van niet-Westerse werken afgeschaafd tot een gelijkmatig, Westers, herkenbaar werk dat daardoor geen realistisch venster op een andere wereld biedt. Adorno en Horkheimer zijn in hun stuk sterk gericht op macht en controle, terwijl Damrosch zich beperkt tot de macht van het Westen dat bepaalt wat er wel of niet vertaald wordt in hun taal. Het Westerse werk lijkt een soort norm te worden voor literatuur. Er is dus niet alleen sprake van een intensivering en extensivering van literatuur *in* het Westen, maar ook een intensivering en extensivering van literatuur *van* het Westen. Adorno's werk is bovendien ook actueel als er gekeken wordt naar de huidige economische crisis in Nederland. Minder boeken worden uitgegeven, waardoor de lezer minder invloed heeft om te kiezen wat hij/zij wil; de keuze wordt al voor ons gemaakt door uitgeverijen en winkels, met als doel een zo groot mogelijk publiek aan te spreken en dus zoveel mogelijk geld te verdienen. De winkels en bedrijven die deze formule succesvol weten toe te passen – denk aan de bestsellerschappen die je zelfs tegenkomt in supermarkten – zijn mogelijk degenen die uiteindelijk overleven, waardoor hun macht nog groter zal worden en daarmee zal de vrijheid van de lezer, die van een kunstbewonderaar een consument is geworden, steeds verder afnemen.

---

bespreken van juist datgene wat juist zo'n sterke controle ondergaat: "modern power produces the very categories, desires and actions it strives to regulate" (Leitch 1472).

¹¹ Vergelijkbaar met bijvoorbeeld genderidentiteit die gevormd wordt door taal (Leitch 1472), waardoor mensen uitgesloten worden doordat ze niet in een opgelegde categorie passen. (Zie ook mijn eerste essay van dit take home tentamen.)

¹² Wanneer werken vanuit een andere cultuur vertaald worden is het begrijpelijk dat niet alles meteen even duidelijk is voor een lezer uit een andere cultuur. Het werk begrijpelijk maken leidt echter tot het uitwissen van culturele verschillen, waardoor unieke culturele verschillen uit een werk verdwijnen en er een werk overblijft wat zo uit de cultuur van de lezer zou kunnen komen.

Bibliografie

- Apter, Emily S. "On Translation in a Global Market." *Public Culture*. Winter 2001: 1-12.
PDF File.
- Damrosch, David. "What is World Literature?" *World Literature Today*. April-juni 2003:
9-14. Print.
- Leitch, Victor B., e.a. "Michel Foucault." *The Norton Anthology of Theory and Criticism*.
Ed. Victor B. Leitch e.a. 2nd ed. Londen: W.W. Norton & Company, 2010. 1469-
75. Print.
- Horkheimer, Max en Theodor W. Adorno. *Dialectiek van de Verlichting*. 1987. Vert.
Michel van Nieuwstadt. Amsterdam: Boom, 2007. Print. [1944]
- Miller, Alisa. "How Does the News Shape the Way We See the World?" *TED: Ideas
Worth Spreading*, mei 2008. Web. 16 April 2012.
- Steger, Manfred B. *Globalization: A Very Short Introduction*. 2003. Oxford: Oxford
University Press, 2009.
- Vasterman, Juliette. "Niet mooi, geen blij einde? Dan ook niet in het vrouwenblad." *NRC
Handelsblad* 24 Feb 2012, Media: 36-7. Print.